

МОЛИЯВИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАР ҲИСОБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Чориев Исроил Хамзаевич,

PhD, катта ўқитувчи, Ўқув-услубий бошқарма бошлиғи

Тошкент молия институти, Тошкент, Ўзбекистон

E-mail: uslubiy@tfi.uz

IMPROVEMENT OF ACCOUNTING FOR FINANCIAL INVESTMENT

Choriev Israel Khamzaevich,

PhD, lecturer teacher, Head of Educational and Methodological Department

Tashkent Institute of Finance, Tashkent, Uzbekistan

E-mail: uslubiy@tfi.uz

JEL Classification: M1, M4, M41

Аннотация. Мақолада хўжалик юритувчи субъектлар молиявий инвестициялар ҳисобининг амалдаги ҳолати тадқиқ қилиниб, мавжуд услубий муаммолар ва уларни бартараф этиши йўллари кўрсатиб берилган. Жумладан, қарз кўринишидаги қимматли қозғозларга қилинган инвестицияларни харид ва номинал қиймати ўртасидаги фарқларни ҳисобдан чиқариш тартиби такомиллаштириш бўйича ҳамда қимматли қозғозларни харид ва номинал қиймати ўртасидаги тафовутларни акс эттириш бўйича амалдаги счётларга таклифлар берилган. Ушбу таклифлар бухгалтерия ҳисобининг даромадалар ва харажатлар мослиги ҳамда ҳаққонийлик тамойилларига тўлиқ амал қилишни таъминлаш, ахборот фойдаланувчилар томонидан корхона активлари ликвидлигини тўғри баҳо баҳолаида ишончли ва аниқ ахборотлар шакллантириш, счётларнинг номланишини ўзгартириш асосида уларнинг ахборот йиғувчанлик кўлами кенгайтириш ҳамда қимматли қозғозлар бўйича харид ва номинал қийматлар ўртасидаги тафовутларни тўғри акс

эттириш таъминланиши илмий асосланган.

Abstract. In this article considers the current state of accounting for financial investments of economic entities, shows the existing methodological problems and ways to eliminate them. In particular, proposals were made to improve the procedure for writing off the difference between the purchase and the nominal value of investments in debt securities and to reflect the difference between the purchase and the nominal value of securities in current accounts. These proposals include ensuring full compliance with the principles of reliability and reliability of accounting, creating reliable and reliable information for accurate assessment by users of information on the liquidity of the company's assets, expanding the volume of information collection based on changing the name of accounts, as well as reducing the discrepancies between the purchase of securities and their nominal value, ensuring accurate reflection, is scientifically justified.

Калит сўзлар: инвестиция, молиявий инвестиция, инсон капиталига

инвестиция, қимматли қоғозлар,
харид қиймати, номинал қиймат.

Keywords: *investments, financial investments, investments in human capital, securities, purchase price, par value*

Кириш. Жаҳонда кечаётган глобал геосиёсий инқирозлар дунё мамлакатларида ялпи ички маҳсулот миқдорини камайиши билан бирга иқтисодиётга киритилаётган инвестициялар ҳажмининг ҳам кескин даражада пасайишига сабаб бўлди. Хусусан, «2020 йилда дунё бўйича тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажми 859 млрд. долларни ташкил этиб, 2019 йилга нисбатан 42% га камайди ва сўнгги 30 йилликдаги энг юқори пасайиш кузатилди»[1]. Ушбу ҳолат глобал иқтисодиётда рўй бераётган инқирозлар оқибатларини бартараф этиш мақсадида инвестицияларга бўлган талабни кескин ошириш ҳамда инвестициялардан янада оқилона фойдаланишни тақазо этмоқда. Шунингдек, дунё иқтисодиёти ривожланиш тенденциялари таҳлили инсон капиталини ривожлантириш ва унга инвестицияларни кенг жалб қилиш долзарб масалалардан бири сифатида намён бўлаётганлигини кўрсатмоқда. Шу боис, ҳозирда бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботнинг халқаро амалиётида инвестициялар, хусусан, инсон капиталига қилинган инвестицияларни бухгалтерия ҳисобининг муҳим объекти сифатида тан олинишига ва молиявий ҳисоботларда акс эттирилишига катта эътибор қаратилмоқда.

Мамлакатимизда сўнгги йилларда инвестициялар ҳажмини оширишга қаратилган чора-тадбирлар кўлами ҳам ҳуқуқий ҳам амалий жиҳатдан янада сезиларли даражада оширилди. Айниқса, олиб борилаётган фаол инвестиция сиёсати натижасида сўнгги йилларда республикаимизда инвестициялар оқими

динамикаси бўйича ижобий ўсиш кузатилмоқда.

Инвестициялар таҳлили натижаларига кўра 2016-2019 йилларда инвестицияларни ўзлаштириш бўйича юқори ўсиш суръатларига эришилган. Бирок, 2020 йилга келиб пандемия давридаги инқирозлар туфайли ушбу кўрсаткич анча пасайган. Шунга қарамай, «2020 йилда мамлакатимиз ЯИМ 580203,2 млрд.сўмни ташкил этиб, ўтган йилга нисбатан 1,6 % га ўсди [2].

Юқоридагилар хўжалик юритувчи субъектларда инвестиция жараёнлари тўғрисида аниқ, ишончли ва тезкор ахборотларни шакллантириш ҳамда ўз вақтида ахборот фойдаланувчиларга етказиш заруратини келтириб чиқаради.

Материал ва метод. Инвестициялар бўйича хўжалик операцияларини бухгалтерия ҳисоби счётларида акс эттиришнинг услубий жиҳатлари 12-сон БҲМС ва 21-сон БҲМСларида ҳам тўлиқ очиб берилмаган ва айрим мунозарали ҳолатлар мавжуд. Жумладан, 21-сон БҲМСнинг 59-бандида корхона томонидан харид қилинган облигациялар ва бошқа қарз қимматли қоғозларнинг харид ва номинал қиймати ўртасида фарқ (ижобий ва салбий) уларни сўндириш муддати давомида амортизация шаклида молиявий фаолият бўйича харажатларга ҳисобдан чиқариб борилиши кўзда тутилган. Яъни, облигациянинг харид қиймати номинал қийматидан юқори бўлганда:

Дебет 9690; Кредит 0610

Аксинча, облигациянинг харид қиймати номинал қийматидан паст бўлганда:

Дебет 0610; Кредит 9590.

Ушбу бухгалтерия ёзувлари натижасида облигациялар ва қарз кўринишидаги бошқа қимматли қоғозлар сўндирилишининг охириги даврида уларнинг номинал қийматига тенглаштирилади ва бу айнан

БХМСларда белгиланган талабдир. Аммо, мунозарага сабаб бўлаётган яна бир жиҳат мавжуд. 21-сон БХМСда облигацияларни сотиб олувчи корхоналар, яъни инвестор облигацияни дисконт билан сотиб олганда дисконт суммасини 7210-“Дисконт (чегирма)лар кўринишидаги узоқ муддатли кечиктирилган даромадлар” ва 6210-“Дисконт (чегирма)лар кўринишидаги кечиктирилган даромадлар” сўтларида акс эттириб, қоплаш муддати тугагунча 9530-“Фоиш кўринишидаги даромадлар сўти”га ўтказиб бориши белгиланган.

Бу борада республикамиз олимларинг ҳам фикр-мулоҳазалари бири-бирдан кескин фарқ қилмайди. Жумладан, профессор И.Н.Исманов облигацияларни чегирмалар билан харид қилганда номинал ва харид қиймати ўртасида ижобий фарқни бухгалтерия ҳисобида акс эттиришда облигациянинг муомалада бўлиш вақтига тенг тақсимлаш ёки самарали фоиш усулини қўллаш тартибини келтириб ўтган ҳолда, ҳар иккала усулда ҳам ижобий фарқ суммасини фоиш кўринишидаги даромадларга олиб боришни таклиф этган [3].

Соҳа олимлари М.Б.Калонов, Х.А.Ортиқов, Ш.Т.Эргашевлар облигациялар бўйича дисконт ва устамаларни бухгалтерия ҳисобида акс эттириш бўйича 21-сон БХМСда келтирилган услубиётни кенгрок очиб берган ҳолда облигациялар мукофот (устама) билан харид қилинганда юзага келган фарқ суммасини уларнинг қоплаш муддати мобайнида 0990-“Бошқа узоқ муддатли кечиктирилган харажатлар” ва 3290-“Бошқа кечиктирилган харажатлар” сўтлари ёрдамида 9610-“Фоиш кўринишидаги харажатлар” сўтига ҳисобдан чиқариш тартибини кўрсатиб берганлар [4].

Яна бир гуруҳ олимлар ушбу

масалага қуйидагича ёндашганлар: «Агар корхона томонидан сотиб олинган облигациялар ва бошқа шунга ўхшаш қимматбаҳо қоғозларнинг харид қилиш қиймати уларнинг номинал қийматидан паст бўлса, у ҳолда уларнинг ҳар бири бўйича даромадни ҳисоблашда харид ва номинал қиймат ўртасидаги фарқ суммасига етказиб қўйилади. Бунда 4830-“Олинадиган фоишлар” ёки 4840-“Олинадиган дивидендлар” (қимматбаҳо қоғозлар бўйича олинadиган даромад суммасига) сўтларининг дебети ва 0610-“Қимматбаҳо қоғозлар” (харид ва номинал қиймати ўртасидаги фарқ суммасига) сўтининг дебети ҳамда 9520-“Дивидендлар кўринишидаги даромад” (4830 – “Олинадиган фоишлар” ёки 4840-Олинадиган дивидендлар”сўтларидаги умумий суммага) сўтларининг кредити бўйича ёзувлар қилинади» [5]. Ушбу тартибни услубий жиҳатдан тўғри деб бўлмайди. Чунки, 4830 ва 4840 сўтлар дебиторлик қарзларини ифодалайди ва улар пул маблағларининг киримини талаб этади. Аммо, облигацияларни харид ва номинал қиймати ўртасидаги фарқ корхонага қўшимча пул маблағлари кирими ёки чиқимига сабаб бўлмайди.

Тадқиқотни олиб бориш ва натижаларни асослаш мақсадида мантиқий фикрлаш, монографик кузатув, таққослаш ва гуруҳлаш каби усуллардан фойдаланилган.

Натижалар. Бухгалтерия ҳисоби миллий стандартлари, соҳага оид махсус адабиётлар таҳлиллари шуни кўрсатмоқдаки, қарз кўринишидаги қимматли қоғозлар ҳисобида бир қатор услубий камчиликлар мавжуд. Уларни қуйидагича изохлаш мумкин.

1. Бухгалтерия ҳисоби миллий стандартларида қарз қимматли қоғозларининг харид қиймати ва номинал қиймати ўртасидаги ижобий ва салбий

фарқ қайси турдаги даромад эканлиги ва бухгалтерия ҳисоби счётларида акс эттирилиши тўлиқ очиб берилмаган.

2. Облигациялар дисконт (чегирма) ва мукофот (устама) билан харид қилинганда юзага келадиган даромад ва харажат фоиз кўринишидаги даромадлар ва харажатлар таркибига киритилиши мунозарали ҳисобланади.

3. 21-сон БХМСда эмитент учун облигациялар сотиш жараёнида юзага келадиган дисконт (чегирма) ва мукофот (устама)ларни алоҳида акс эттирувчи счётлар белгиланган бўлиб, инвестор учун фақатгина дисконт (чегирма)ни ҳисобга олувчи счёт келтирилган, яъни бир хил операцияни унинг иштирокчиларида бир хил мазмунда акс эттириш имконияти таъминланмаган.

Бизнинг фикримизча, облигацияларни номинал қийматидан паст баҳода сотиб олишда юзага келадиган ижобий фарқ фоиз кўринишидаги даромад ҳисобланмаслиги керак, балки у молиявий фаолиятнинг бошқа даромадига ўтказилиши мақсадга мувофиқдир. Чунки, фоиз кўринишидаги даромад облигацияларни саклаб туриш натижасида вужудга келади ва ушбу турдаги даромадлар аввал тан олиниб (дебет 4830-“Олинадиган фоизлар”, кредит 9530-“Фоизлар кўринишидаги даромадлар”) сўнгра пул маблағлари тушумига (дебет 5110-“Ҳисоби-китоб счёти”, кредит 4830-“Олинадиган фоизлар”) эришилади. Юқоридаги ҳолатда эса юзага келаётган дисконт кўринишидаги даромад харид пайтининг ўзида тан олинади ва у кейинчалик облигациялардан келадиган фоиз кўринишидаги даромадларга таъсир кўрсатмайди, яъни корхонага пул оқимларини кўпайишига сабаб бўлмайди. Фикримизнинг исботи сифатида “Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг

таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида Низом”нинг 3.6.-бандида “молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар, шу жумладан салбий дисконт”[6] келтириб ўтилган. Бу эса салбий дисконт фоиз кўринишидаги харажат эмас, балки молиявий фаолиятнинг бошқа харажати эканлигидан далолат бермоқда. Худди шундай ижобий дисконт ҳам молиявий фаолиятнинг бошқа даромадига ўтказилиши ҳам мантиқий ҳам ҳуқуқий жиҳатдан ўринли деб ҳисоблаймиз.

21-сон БХМСда келтирилган облигацияларни харид қилиш вақтида юзага келадиган харид ва номинал қийматлари ўртасидаги тафовутларни ҳисобга олишга мўлжалланган 0960, 3220, 6210 ва 7210 каби счётлар фақатгина облигацияларни номинал қийматидан юқори ёки паст баҳода харид қилинганда ишлатилади. Бироқ, мазкур тафовутлар облигацияларнинг номинал ва харид қийматлари ўртасидаги фарқ эвазига эмас, балки уларни харид қилишда қилинган қўшимча харажатлар (брокерларга тўловлар, банк хизмати ва бошқа харажатлар) ёки облигацияларга алмаштирилаётган активларнинг жорий қиймати облигацияларнинг номинал қийматидан юқори ёки паст бўлган ҳолларда ҳам вужудга келиши мумкин.

Бухгалтерия ҳисоби миллий стандартлари ва адабиётларда келтириб ўтилган қарз қимматли қоғозларининг харид ва номинал қийматлари ўртасида тафовутларни уларнинг қопланиш муддатига қадар тўғридан-тўғри молиявий фаолиятнинг бошқа даромад ва харажатлари таркибига ўтказилиши бўйича мавжуд услубий тартиб бухгалтерия балансининг ликвидлигини баҳолашда салбий таъсир кўрсатади. Бунинг сабаби шундаки, қарз қимматли қоғозлари сўндирилганда номинал қиймати бўйича

қайтариледи. Балансда эса харид қиймати бўйича акс эттириладиган бўлса, икки хил ҳолат юзага келади.

1-ҳолат. Харид қиймат номиналдан юқори бўлганда қимматли қоғозларга қилинган инвестициялар бухгалтерия балансида номинал қийматига етгунча ҳаққоний қийматидан ошириб кўрсатилади.

2-ҳолат. Харид қиймат номиналдан паст бўлганда қимматли қоғозларга қилинган инвестициялар бухгалтерия балансида номинал қийматга етгунча ҳаққоний қийматидан пасайтириб кўрсатилади.

Қимматли қоғозлар бирмунча юқори ликвидлиги активлар ҳисобланганлиги боис, юқоридаги ҳолатларда мазкур активларни қийматини ошириб ёки камайтириб кўрсатилиши ахборот фойдаланувчиларда чалкашликларни келтириб чиқаради. Мазкур ҳолатларни олдини олиш ва бухгалтерия балансида қимматли қоғозларга қилинган инвестицияларни иқтисодий ва ҳуқуқий мазмунига мос равишда акс эттириш учун қуйидаги услубиётни таклиф этамиз (1-жадвал).

1-жадвал

Қарз кўринишидаги қимматли қоғозларга қилинган инвестицияларни харид ва номинал қиймати ўртасидаги фарқларни ҳисобдан чиқариш тартибини такомиллаштириш бўйича таклиф¹

№	Операция мазмуни	Амалдаги тартиб			Таклиф этилаётган тартиб		
		Сумма	Дебет	Кредит	Сумма	Дебет	Кредит
1-ҳолат							
1.	Номинал қиймати 5000 сўм бўлган 1000 дона облигация харид қилинди	5000000	0610	5110	5000000	0610	5110
2.	Облигацияни харид қилиш учун брокерлар ва банк хизмати учун тўлов	400000	0610	5110	400000	0610	5110
3.	Облигациянинг сўндириш муддати 4 йил бўлиб, харид ва номинал қиймат ўртасидаги салбий фарқнинг ҳисобдан чиқарилиши, йиллик асосда $400000/4=100000$	100000	9690	0610	400000 100000 $100000/12=8333$	0970 3230 9690	0610 0970 3230
2-ҳолат							
1.	Номинал қиймати 5000 сўм бўлган 1000 дона облигация 4600 сўмдан	4600000	0610	5110	4500000	0610	5110

¹ Манба маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди

	харид қилинди						
2.	Облигациянинг сўндириш муддати 4 йил бўлиб, харид ва номинал қиймат ўртасидаги ижобий фарқ (1000*5000-1000*4600) 400000 сўмга тенг. Ушбу фарқ суммасининг ҳисобдан чиқарилиши, йиллик асосда 400000/4=100000	100000	0610	9590	400000 100000 100000/12 =8333	0610 7210 6210	7210 6210 9590

Хулоса. Юқорида билдирилган фикр ва мулоҳазалар ҳамда таклиф этилаётган тартибни қўллаш учун хўжалик юритувчи субъектлар ишчи сўтлар режасидаги айрим сўтларнинг

номланишини ўзгартириш зарур, деган илмий хулоса шакллантирилди. Шундан келиб чиқиб, қуйидаги тавсиялар ишлаб чиқилди (2-жадвал).

2-жадвал

Қимматли қоғозларни харид ва номинал қиймати ўртасидаги тафовутларни акс эттириш бўйича амалдаги сўтларга таклиф этилаётган ўзгартиш ва қўшимчалар

21-сон БҲМС бўйича		Таклиф этилаётган вариант	
Сўт рақами	Сўтнинг номланиши	Сўт рақами	Сўтнинг номланиши
0960	Дисконт (чегирма)лар бўйича узоқ муддатли кечиктирилган харажатлар	0960	Қимматли қоғозларни харид ва номинал қийматлари ўртасидаги салбий фарқлар бўйича узоқ муддатли кечиктирилган харажатлар
3220	Дисконт (чегирма)лар бўйича кечиктирилган харажатлар	3220	Қимматли қоғозларни харид ва номинал қийматлари ўртасидаги салбий фарқлар бўйича кечиктирилган харажатлар
7210	Дисконт (чегирма)лар кўринишидаги узоқ муддатли кечиктирилган даромадлар	7210	Қимматли қоғозларни харид ва номинал қийматлари ўртасидаги ижобий фарқлар бўйича узоқ муддатли кечиктирилган даромадлар
6210	Дисконт (чегирма)лар кўринишидаги кечиктирилган даромадлар	6210	Қимматли қоғозларни харид ва номинал қийматлари ўртасидаги ижобий фарқлар бўйича кечиктирилган даромадлар

Биз томонимиздан таклиф этилаётган тартиб ва счётларнинг номланиши бўйича таклифларнинг афзаллиги куйидагиларда намоён бўлади:

- Бухгалтерия ҳисобининг даромадалар ва харажатлар мослиги ҳамда ҳаққонийлик тамойилларига тўлиқ амал қилиш таъминланади.

- Ахборот фойдаланувчилар томонидан корхона активлари

ликвидлигини тўғри баҳо баҳолашда ишончли ва аниқ ахборотлар шакллантирилади.

- Счётларнинг номланиши ўзгартириш асосида уларнинг ахборот йиғувчанлик кўлами кенгайди ҳамда қимматли қоғозлар бўйича харид ва номинал қийматлар ўртасидаги тафовутларни тўғри акс эттириш таъминланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. <https://researchfdi.com/foreign-direct-investment-2021-global/>
2. <https://stat.uz> Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси сайти
3. Исманов И.Н. Узоқ муддатли активлар бухгалтерия ҳисобининг методологик асослари.-Т.: "Фан", 2006, 120 б.
4. Калонов М.Б., Ортиқов Х.А., Эргашев Ш.Т. Автомобиль транспорти корхоналарида бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш бўйича услубий қўлланмалар: I. Асосий воситалар ҳисоби. II. Ижара (лизинг) операцияларининг ҳисоби. III. Молиявий инвестициялар ҳисоби.-Т.: "Adabiyot uchqunlari", 2017.—442 б.
5. Молиявий ва бошқарув ҳисоби/Ўқув қўлланма. Ҳаммуаллиф- Т: «IQTISOD-MOLIYA», 2007 - 467 б.
6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида"ги Низомни тасдиқлаш тўғрисида"ги Қарори. 1999 йил 5 феврал. 54-сон.